

UDC : 336.74 (572.3)

**ДАРОМАДЛАР ВА ХАРАЖАТЛАР ҲИСОБИНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**

К. Р. Ҳотамов,

Иқтисод фанлари фалсафа.доктори, профессор,

Бухгалтерия ва аудит кафедраси,

Зарова Юлдуз Комил қизи

Бухгалтерия ва аудит кафедраси

02-23 гуруҳи магистранти

yulduz.zarova@mail.ru

50-220-96-01

Солиқ Қўмитаси хузуридаги ФИСКАЛ институт

Аннотация. Бу мақолада даромадлар ва харажатлар ҳисобини такомиллаштириш, шунга боғлиқ бўлган муаммолар, муаммоларни ҳал қилишнинг назарий, ташкилий ва методологик жиҳатлари ҳақида маълумотлар ёритилган. Бундан ташқари корхоналар харажатларининг назоратсиз ўсиши, уни бартараф этиш учун оптималлаштириш зарурияти, харажатларни тежаш учун мақсадли дастурларни ишлаб чиқиш, ушбу дастурнинг аҳамияти шунингдек, ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаларида харажатларни тежашнинг илғор усулларини таклиф ва хулосаларини бериш ҳамда харажатларни оптималлаштиришга қаратилган таклифлар ҳақида ҳам маълумотлар берилган.

Абстрактный. В данной статье рассмотрены теоретические, организационные и методические аспекты совершенствования учета доходов и расходов, связанные с этой проблемы и способы их решения. Кроме того, отмечен неконтролируемый рост затрат предприятия, необходимость оптимизации для его устранения, разработка целевых программ экономии затрат, важность этой программы, а также предложения и выводы о передовых методах экономии затрат в производстве и обслуживании. секторах, а также предложения, направленные на оптимизацию затрат.

Abstract. This article discusses the theoretical, organizational and methodological aspects of improving the accounting of income and expenses, related

problems and ways to solve them. In addition, the uncontrolled growth of enterprise costs, the need for optimization to eliminate it, the development of targeted cost saving programs, the importance of this program, as well as suggestions and conclusions about advanced methods of cost saving in production and service are noted. sectors, as well as proposals aimed at optimizing costs.

Калит сўзлар. Молиявий ҳисобот, халқаро стандарт, соф фойда, фойда ва зарар, бошқа умумлашган даромад, қайта баҳолаш, валюта курсидаги фарқ.

Ключевые слова. Финансовая отчетность, международный стандарт, чистая прибыль, прибыли и убытки, прочий совокупный доход, переоценка, курсовая разница.

Keywords. Financial statement, international standard, net profit, profit and loss, other comprehensive income, revaluation, exchange rate difference.

Кириш. Корхоналар фаолиятини назарий ва амалий ўрганиш жараёнида даромадлар ва харажатлар ҳисоби ҳамда таҳлили бўйича кўплаб масалаларига алоҳида эътибор берилган лекин, илмий ва амалий тадқиқотлар натижасида ҳали тармоқда даромадлар ва харажатлар ҳисобини халқаро стандартлар асосида такомиллаштириш ҳамда кўрсатилган хизматлар таннархини пасайтириш имкониятлари мавжудлиги аниқланди. Мазкур ҳолат эса ҳозирги миллий иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш шароитида корхоналарда бухгалтерия ҳисобини такомиллаштириш борасида илмий тадқиқот ишларини олиб бориш заруратини белгилаб берди.

Диссертация мавзусининг долзарблиги. Жаҳон мамлакатлари ўртасида иқтисодий муносабатларнинг ривожланиши, давлатлар ўртасида инсонпарварлик ёрдамларининг кенгайиши, шаҳарлар кўпайиши, моддий ресурсларни ишлаб чиқариш ҳамда истеъмолнинг ўсиши, ўзаро муносабатларда харажатларни пасайтириш масалалари харажатлари ҳисобини юритиш заруриятини келтириб чиқармоқда. Ишлаб чиқариш (хизмат кўрсатиш) харажатларини асосан, уч гуруҳга: доимий, вақтинчалик ва билвосита харажатларга бўлиб ҳисобга оладилар.

Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида “Ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва

технологик жиҳатдан янгилаш, ишлаб чиқариш, транспорт-коммуникация ва ижтимоий инфратузилма лойиҳаларини амалга оширишга қаратилган фаол инвестиция сиёсатини олиб бориш” каби вазифалар белгилаб берилган. Мазкур вазифалар корхоналарда ишлаб чиқариш харажатларини бошқариш ва ҳисобини такомиллаштириш зарурлигини кўрсатиб беради.

Жаҳон амалиётида даромадлар ва харажатларни бошқариш, моддий харажатларнинг таркибий таҳлили, бошқарув ҳисобини ташкил этиш, харажатларни бошланғич ҳисоб хужжатлари маълумотларини умумлаштириш, харажатларни бошқариш ва ҳисобга олишда ахборот-таҳлил маълумотлар базасини ўрганиш, кам харажатли юқори самарадор лойиҳаларни ишлаб чиқишнинг назарий ва амалий асосларини такомиллаштириш борасида тадқиқотлар олиб борилмоқда. Ушбу ҳолат танланган тадқиқот мавзуси доирасида мақсадли йўналишларни белгилаш учун асос бўлади.

Тадқиқотнинг мақсади корхоналарда даромадлар ва харажатлар ҳисобини такомиллаштириш юзасидан таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари сифатида қуйидагилар белгилаб олинган: корхоналарда даромадларни ҳисоб объекти сифатида тан олишни ўрганиш ва такомиллаштириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш;

даромадларни таркибий структурасини такомиллаштириш бўйича тавсиялар бериш;

корхоналарда харажатлар ҳисобини такомиллаштириш орқали таннархни пасайтиришга, даромадларни оширишни таъминлаш бўйича таклифлар бериш;

даромадлар ва харажатларни ҳисобга олиш билан боғлиқ меъёрий-ҳуқуқий хужжатларни такомиллаштириш бўйича таклифлар бериш;

даромадлар ва харажатлар ҳисоб-ахборот таъминотини такомиллаштириш бўйича тавсиялар шакллантириш;

харажатларни таркибий структурасини такомиллаштириш бўйича тавсиялар бериш;

Тадқиқотнинг объекти сифатида корхоналарда ташкил этилган бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи, даромадлар ва харажатлар олинган.

Тадқиқотнинг предмети корхоналарда даромадлар ва харажатлар



ҳисобини юритишни такомиллаштириш жараёнида вужудга келадиган иқтисодий муносабатлардан иборат. Даромадлар ва харажатлар ҳисобини такомиллаштириш билан боғлиқ муаммоларни баъзи назарий, ташкилий ва методологик жиҳатлари хорижлик иқтисодчи олимлардан: Хусусан:

Н.Н.Макрушина “Корхонада харажатларни оптималлаштириш” номли илмий мақоласида Россия корхоналари харажатларнинг назоратсиз ўсиши, уни бартараф етиш учун оптималлаштириш зарурияти, харажатларни тежаш учун мақсадли дастурларни ишлаб чиқиш, ушбу дастурнинг аҳамияти шунингдек, ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаларида харажатларни тежашнинг илғор усуллари таклиф ва хулосаларини бериб, харажатларни оптималлаштиришга ҳаракат қилган.¹

Татьяна Сергеевна Казуева Корхона даромадлари ва харажатларини бошқариш, Ж.Клук, Б.Эллот, А.Фридман, Л.В.Эйхлер, А.Д.Шермет, С.Стринковская, О.С.Булко, О.Г.Томоревская, Н.В.Симкова, А.В.Малева, О.Ф. Ермишина, Боровкова И.Н Корхона даромад ва харажатларнинг ҳисоби. Масалан, шарқ олимлари Ибн Ҳалдун, Ал - Фаробий асарларида давлат харажатлари ва унинг моҳияти кўрсатилган. Классик иқтисодий назария асосчилари У.Петти, А.Смит, Д.Рикардо томонидан давлат бюджети даромадлари шаклланишида солиқ тизимининг ўрни ва вазифалари ёритилган. Улар давлатни иқтисодиётга минимал иштироки тарафдорлари бўлиб, давлатнинг асосий вазифалари муҳофаза ва ижтимоий масалалар деб белгилаганлар.

Бу борадаги айрим масалалар республикамиз олимларидан: М.Қ.Пардаев, А.А.Каримов, М.М.Тўлахўжаева, А.К.Ибрагимов, И.Н.Исманов, З.Н.Қурбанов, Б.К.Хамдамов, А.Ж.Тўйчиев, Р.Д.Дўсмуратов, А.Х.Пардаев, Р.О.Холбеков, К.Б.Ўразов, А.И.Алиқулов, К.Р.Хотамов, Ф.Р.Исломов, Б.А.Ҳасанов, А.З.Авлоқулов, С.Н.Ташназаров, С.Қодирхонов, У.Т.Файзиева ва бошқаларнинг илмий ишларида ҳам ўрганилган.

Юқоридаги олимларнинг асарларида корхоналар фаолиятини назарий ва амалий ўрганиш жараёнида даромадлар ва харажатлар ҳисоби ҳамда

¹ Н.Н.Макрушина “Оптимизация затрат на предприятии” <https://cyberleninka.ru/article/n/optimizatsiya-zatrat-na-predpriyatii/viewer>



таҳлили бўйича кўплаб масалаларига алоҳида эътибор берилган лекин, илмий ва амалий тадқиқотлар натижасида ҳали тармоқда даромадлар ва харажатлар ҳисобини халқаро стандартлар асосида такомиллаштириш ҳамда кўрсатилган хизматлар таннархини пасайтириш имкониятлари мавжудлиги аниқланди. Мазкур ҳолат эса ҳозирги миллий иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш шароитида корхоналарда бухгалтерия ҳисобини такомиллаштириш борасида илмий тадқиқот ишларини олиб бориш заруратини белгилаб берди. Каримова Э.К. Ташкилотнинг бошқа даромадлари ва харажатларини ҳисобга олиш, Э.К. Каримова Замонавий иқтисодиётнинг долзарб масалалари. - 2019. - Но 2. - Б. 128-133

Бухгалтерия ҳисобини янада ислоҳ қилишнинг энг долзарб вазифаларидан бири тижорат ташкилотларининг даромадлари ва харажатларининг бухгалтерия ҳисоби ва солиқ ҳисобини тартибга солиш тизимини такомиллаштиришдан иборат.

Даромадлар ва харажатларни ҳисобга олишни тартибга солиш тизимининг катта аҳамияти шундаки, бозор иқтисодиёти шароитида ҳар бир тижорат корхонасининг мақсади фойда олиш, яъни у олган даромадни харажатлар миқдорига камайтиришдир. юзага келган.

Корхоналарнинг даромадлари ва харажатлари тўғрисидаги бухгалтерия ҳисоби маълумотларини илмий асосланган ҳолда шакллантириш нафақат фойдани аниқлаш учун асос бўлибгина қолмай, балки унинг фаолияти самарадорлигини ошириш, уни ошириш учун захираларни излаш ва сафарбар этиш, молиявий барқарорликни таъминлаш ва молиявий барқарорликни таъминлашда муҳим омил бўлиб хизмат қилади. давлат бюджетининг даромад қисмини шакллантиришнинг янада барқарор базасини яратиш керак² деб ҳисоблаган.

Йилнинг молиявий натижаси ва фойда тури йилни аниқлашга олиб келади. Тўғридан-тўғри таъсир қиладиган харажатларни самарали бошқариш зарурати ишлаб чиқарилган маҳсулот ва кўрсатилган хизматларнинг таннархи. Элементлардан бири сифатида ташкилотнинг

² Бухгалтерский и налоговый учет доходов и расходов коммерческих организаций
О. П. Гладких, Ю. Г. Леонтьева



даромадлари ва харажатларини ҳисобга олишнинг аҳамияти бухгалтер ҳисобидир деб таъкидлаган³.

АҚШ, Германия, Франция каби ривожланган мамлакатлар солиқ тўловчиларнинг даромадларини аниқлашда, маълум бир даврдаги даромадлари мол-мулк ўсишини ҳисоблаш услуби орқали яъни қилган харажатлари орқали аниқланади. Солиқ органлари бу услуб орқали даромадларни аниқлашда, солиғи тўланган даромадлар ва солиқ тўланмаган даромадларга ажратилиб олинади. Солиғи тўланмаган даромадларни аниқлаш учун солиқ органлари солиқ тўловчиларнинг харажатларини аниқлаш орқали амалга оширади. Солиқ тўловчиларнинг харажатлари гуруҳларга, мулк эгаликка ўтказилиши бўйича харажатлар, кундалик эҳтиёжлар учун сарфланган харажатлар (статистика маълумотларига асосан ҳисоб китоб қилинади), қарзларни сўндиришга қаратилган харажатлар ва бошқа операциялар бўйича қилинган харажатлар ўрганилиб, солиқ тўловчи ҳақидаги маълумотлар тўпланилиб, таҳлил қилинади. Солиқ органлари солиқ тўловчилар томонидан мол-мулк сотиб олинishiга, қимматбаҳо маҳсулотлар сотиб олинishiга, кредит, солиқ ва суғурта бўйича тўловлари миқдорига эътибор қаратади. Солиқ тўловчиларнинг харажатларини ва жамғармаларидаги ўсишни аниқлаш орқали уларнинг ҳақиқатда маълум бир давр оралиғида топган даромадларини аниқлаш имкониятига эга бўлинади. Юқори истеъмол солиқ тўловчи томонидан даромадларни яширганлигидан, кам истеъмол эса декларацияда кўрсатилмаган мулк шаклидаги даромадлар мавжудлигидан далолат беради (Попонова, 2009).

Хулоса

Даромад ва харажатлар ҳисоби бюджетлаштириш молиявий моделининг муҳим элементи ҳисобланади. Даромад ва харажатлар ҳисоби ёрдамида корхона фаолияти самарадорлигини аниқлаш мумкин. Шу боисдан даромад ва харажатлар суммаларини уларнинг операцион бюджетлар даромад ва харажатлари билан боғлиқликда текшириш керак.

Дарвоқе, даромад ва харажатларни консолидациялаш учун талаб этиладиган асосий ахборотлар функционал ва инвестицион бюджетларни

³ Доходы и прибыль на счет бухгалтерского учета Семенова Фатима, Зулкарнаевна Канаматова Залина Олеговна



тузиш жараёнида тайёрланиши керак.

Даромад ва харажатлар моделини тузишда асосий муаммолардан бири харажатлар қисмининг шаклланиш методикасига боғлиқ. Бунда асосий эътибор маҳсулот таннархига қаратилиши керак, чунки маҳсулот таннархи аввало даромад ва харажатлар бюджетида фойда суммасига таъсир қилади, шунингдек бухгалтерия балансида захиралар ва тайёр маҳсулот қийматига таъсир қилади.

Харажатлар тўғрисидаги бошқа маълумотлар ҳам эътибордан четда қолмаслиги керак. Яъни даромад ва харажатлар бюджетига корхонанинг барча харажатлари киритилиши керак. Харажатлар тўғрисидаги маълумотларнинг тўлиқ акс эътирилмаслиги корхона фаолиятининг ҳақиқий ҳолати хусусида нотўғри маълумотлар шаклланишига олиб келади. Бундан ташқари даромад ва харажатлар бюджетига маълумотлар фақат функционал бюджетлар маълумотларидан эмас, балки инвестицион лойиҳалар бюджетларидан ҳам шаклланади.

Масалан, корхона фаолиятини кенгайтириш мақсадида лойиҳалаш харажатларини даромад ва харажатлар бюджетига киритилмаслиги оқибатида, жорий даврда корхонанинг фойдаси ошишига олиб келади. Яна шундай ҳолатлар ҳам бўладики, корхона қиммат турадиган асосий воситасини сотиши орқали фойда миқдори кескин ошиб кетиши мумкин. Корхона раҳбарияти фойданинг кескин ошиб кетиши сабабларига эътибор қаратиши учун даромад ва харажатлар бюджети натижаларини чуқур таҳлил қилиши керак.

Research Science and Innovation House

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Калонов М.Б. Даромадлар ва харажатлар ҳисоби услубиётини такомиллаштириш. Монография. – Т.: Iqtisod-moliya, 2019 йил. 254-б.
2. Kalonov M.B. Improving the organization of accounting and cost analysis of provision of cars. // Omics Publishing Management Journals. Илмий журнал, 2018 йил. 128-129 бетлар.
3. Калонов М.Б. Ҳисоб юритиш орқали харажатларни оптималлаштириш йўллари. // Иқтисодиёт ва таълим. Илмий журнал – Тошкент, 2018 йил 6-сон
4. К.Камолов. “Давр харажатларининг ҳисобини ташкил этиш ва унинг аҳамияти”, Т., “Янги Ўзбекистоннинг умидли ёшлари” 1(2)-сон. 28.03.2022 й.
5. Ўразов К.Б., Пўлатов М.Э., Бухгалтерия ҳисоби. –Т.: “Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи”, 2020. 289-бет
6. Н.Н.Макрушина “Оптимизация затрат на предприятии” <https://cyberleninka.ru/article/n/optimizatsiya-zatrat-na-predpriyatii/viewer>
7. Ваҳобов А. В., Ибрагимов А. Т., Молиявий таҳлил. - Т.: “Ўзбекистон”, 2002. 82-бет.
8. Ўразов К.Б., Пўлатов М.Э., Бухгалтерия ҳисоби. –Т.: “Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи”, 2020. 289-бет
9. Malikov T., Naydarov N. Byudjet daromadlari va harajatlari.–Т.: “Iqtisod-moliya”, 2007 у., 185-bet
10. Покудов А.В. Личные финансы. Секреты управления. М., 2006.

Research Science and
Innovation House